

JOANNA LESKA-ŚLĘZAK
Wydział Nauk Społecznych
Uniwersytet Gdański

Sygnaty kultury holenderskiej

Streszczenie: Kultura jest czynnikiem sprawczym wszystkich przemian cywilizacyjnych ludzkości. Elementem kultury duchowej jest sztuka, która jest pojęciem nieostrym i dlatego z trudem poddaje się definiowaniu. Kultura holenderska wywarła wpływ na rozwój kultury europejskiej m.in. poprzez architekturę malarstwa i rzeźbę, a także wkład w rozwój nauki, do której przyczynili się m.in. Erazm z Rotterdamu, Hugo Grocjusz, Boruch Spinoza, Wilhelm i Jakub van Granesande, Pieter van Musseheubroek, Herman Boerhave, Albert Schultens. Wpływ kultury holenderskiej widoczny jest także w Polsce w budownictwie renesansowym Wrocławia i Gdańska.

Słowa kluczowe: architektura, filozofia, kultura, malarstwo, nauka, Niderlandy, sztuka, złoty wiek.

Kultura jest czynnikiem sprawczym wszystkich przemian cywilizacyjnych ludzkości¹. Wg W. Tatarkiewicza, J. Szczepańskiego, A. L. Kroebera kulturę pojmuje się jako wewnętrzne przeżycia każdego człowieka; jego doznania intelektualne, religijne, estetyczne, które uwidocznione zostały w sferze zewnętrznej człowieka². Element kultury duchowej to sztuka, która jest pojęciem nieostrym (nieostrą nazwą)³ i z trudem poddaje się definiowaniu.

Począwszy od czasów starożytnych aż do końca średniowiecza sztuka znaczyła umiejętność wynikającą ze znajomości reguł. Starożytni dzielili sztuki na wyzwolone (*artes liberales*), np. muzyka, wymowa i pospolite malarstwo, rzeźbę.

W XVIII w. sztuką określano nie umiejętność, ale przede wszystkim wytwory tych umiejętności, a cechą wyróżniającą było piękno. Od XIX w. sztukę zaczęto określać jako twórczość, która miała wywołać przeżycia estetyczne. Cechą charakterystyczną sztuki w przeciwieństwie do interpretacji z czasów starożytnych był brak reguł, standardów, kanonów, które można było stosować do wszystkich dzieł sztuki. Piękno było synonimem subtelności i doskonałości. Tomasz z Akwinu następująco scharakteryzował piękno: „...piękne są rzeczy, które się podobają, gdy się je ogląda. Piękno zależy od doskonałości proporcji

¹ E. Polak, J. Leska-Ślęzak, *Przemiany cywilizacji współczesnej w sferze kultury duchowej*, Gdańsk 1999, s.19.

² *Tamże*, s. 19.

³ *Logika dla prawników*, red. A. Malinowski, Warszawa 2010, s. 52-53.

i blasku⁴. W kulturze artystycznej wrażliwość estetyczna uległa w ostatnich ponad dwustu latach głębokim przeobrażeniom. Współczesny odbiorca wytworów sztuki jest coraz bardziej zagubiony wśród mnogości i różnorodności zjawisk artystycznych. Kultura przestała być spójna; rządziła się kiedyś jakimś prawem i była w dużym stopniu odzwierciedleniem rzeczywistości. Pojęcie sztuki podkreśla jej obiektywizm, charakter i konieczność weryfikacji jej dzieł przez czas – do dorobku kultury duchowej zaliczano to co jest trwałe i obroniło się przed upływem czasu, ponieważ dzieło sztuki powinno żyć poza twórcą. Element kultury duchowej to: sztuka, nauka i moralność.

Rozwój kultury niderlandzkiej związany jest z podstawowymi kanonami rozwoju kultury europejskiej.

Twórcy holenderscy mieli znaczący wpływ na rozwój kultury europejskiej. W dziejach rozwoju i sztuki Niderlandów znamienne są trzy szczególne okresy:

1. Romański, który rozwinął się wraz z ugruntowaniem się tam chrześcijaństwa;
2. Gotyku flamandzko-brabanckiego – w okresie rozwoju gospodarczego kraju w końcu średniowiecza i na początku czasów nowożytnych;
3. XVII w. zwany *złotym wiekiem*, który ukształtowany był znamionami kultury mieszczańskiej.

Od VI do X w. kultura i sztuka Niderlandów pozostawała pod wpływem oddziaływania wzorów płynących z Akwizgranu (tj. dworu państwa Franków). W tym okresie powstały głównie budowle o charakterze sakralnym – kościoły, kaplice, opactwa, klasztory i przeoraty. Architekci tego okresu sięgali do wzorów antycznych, rzymskich i bizantyjskich.

Z tego okresu zachowała się kaplica pałacowa w Akwizgranie, zbudowana na wzór świątyni Teodoryka w Rawennie, były tam widoczne wpływy stylu włosko-bizantyjskiego (kaplica o układzie centralnym na planie kolistym lub wielobocznym)⁵. Do architektury epoki karolińskiej wykorzystywano fragmenty budowli rzymskich, np. kapiteli, kolumn, belkowania, rzeźby⁶. W tym okresie powstało na terytorium Niderlandów Południowych wiele klasztorów i opactw wzorowanych na klasztorze St. Gallen w Szwajcarii. Rozwinęło się malarstwo o charakterze biblijnym, głównie przedstawiano Chrystusa i ewangelistów (freski), a także malarstwo miniaturowe, które związane było ze szkołą w Reims. Najstarszym zabytkiem tego okresu był iluminowany Psalterz Utrechcki z ok. 832 r.

Ośrodkami szkolnictwa i życia umysłowego były opactwa. Centrum kulturowym w Niderlandach Północnych była szkoła przykatedralna w Utrechcie. W sztuce romańskiej w Niderlandach dominowały budowle sakralne, np. kościół św. Serwacego w Maastricht, kościół św. Piotra w Utrechcie, a także kościół Marii Panny w Maastricht i Roermond⁷. Różnice w budowlach

⁴ W. Tatarkiewicz, *Dzieje sześciu pojęć. Sztuka, piękno, forma, twórczość, odtwórczość, przeżycia estetyczne*, Warszawa 1988, s. 53.

⁵ T. Broniewski, *Historia architektura dla wszystkich*, Wrocław 1990, s. 116.

⁶ K. Estreicher, *Historia sztuki w zarysie*, Warszawa – Kraków 1986, s. 327.

⁷ Z. Śmiechowski, *Sztuka romańska*, Poznań 1950, s. 36.

w Niderlandach Północnych i Południowych dotyczyły głównie wzornictwa. Bogate formy były charakterystyczne dla Niderlandów Południowych, natomiast na Północy ograniczały się jedynie do wykorzystania kolorowej cegły i kamienia.

W miastach położonych na rzece Mozą, m.in. w Dinant, Namur, Liege, Maastricht rozwinęło się rzemiosło artystyczne: złotnictwo, emalierstwo, odlewnictwo w brązie, miedzi i mosiądzu. W średniowieczu dzieła niderlandzkiego rzemiosła artystycznego miały wpływ na sztukę w Europie, a w tym także na Polskę. W X i XI w. utworzono szkoły przykatedralne w Utrechcie i Leodium. W X w. bp Utrechtu Balderich był poetą, a bp Adelbold zajmował się matematyką. W XI w. powstało dzieło *Gesta episcoporum leo diensium*, którego autorem był opat Hergier z Lambach (spisał on dzieje biskupstwa w Leodium). Głównymi ogniskami życia kulturalnego były klasztory, spisywano żywoty świętych i kroniki⁸.

Ośrodkiem rozwoju kultury dworsko-rycerskiej w średniowieczu był dwór książąt Brabancji. W XII w. w dialekcie flamandzkim napisano życiorysy św. Serwacego (Henryk van Veldeke z Loo), liczne liryki i legendy, m.in. zbiór opowieści *Lausthof von Traja* autorstwa Seghera Dieregodgafa z Brabancji. Jacob van Maerlant był poetą zachodnioflandryjskim, który krytykował: dzieła francuskie – np. *Toreck* (1262), szlachtę i Kościół – *Van den lande van Oversee* (1291, *O krajach zamorskich*) i *Der kerken clagne* (ok. 1291, *Skarga Kościoła*); wywierały one wpływ na literaturę niderlandzką i zwróciły uwagę na sytuację możnowładców⁹. Holenderskimi filozofami tego okresu byli m.in. Alain van Rijsel i Szymon z Tournai.

W XIII w. rozwinęła się architektura gotycka i objęła głównie budownictwo sakralne. Przykładem gotyckiego budownictwa sakralnego w Niderlandach Północnych były katedry: w Utrechcie, Oude de Kerke w Amsterdamie, w Dorechcie i kościoły: św. Piotra w Lejdzie, Grootte Kerk Haarlem, Panny Marii w Bredzie¹⁰. W końcu XV i początku XVI w. do dzieł późnogotyckich należały budowle miejskie reprezentacyjne, takie jak: domy cechowe w Gandawie, Brugii, i Ypres, ratusze w: Ondenarok, Brukseli, w Louvain, w Brugii, a także sukienice w Ypres¹¹. Do budownictwa obronnego tego okresu zaliczono wieże obronne w Tournai, Courtrai, zamek w Moiden pod Amsterdamem oraz Salę Rycerską w Hadze. Nastąpił rozwój gotyckiego świeckiego budownictwa w Niderlandach. Od XIII w. wznoszono w miastach tzw. Beffras – stojące wieże strażnicze z dzwonem miejskim, funkcjonalnie związane z ratuszem bądź halą (służącą do przechowywania i sprzedaży towarów). W XV w. w Niderlandach zastosowano dachówkę w kształcie litery „s” zwaną holenderką, która rozpowszechniła się w całej Europie¹².

⁸ J. Balicki, M. Bogucka, *Historia Holandii*, Warszawa 1989, s. 43.

⁹ A. Dąbrowka, *Słownik Pisarzy niderlandzkiego obszaru kulturowego*, Warszawa 1999, s. 179.

¹⁰ T. Broniewski, *dz. cyt.*, s. 233–234.

¹¹ *Tamże*, s. 234.

¹² Z. Mączkowski, *Elementy i detale architektoniczne w rozwoju historycznym*, Warszawa 1956, s. 260.

Ok. 1400 r. na dworze książąt burgundzkich gościł mistrz rzeźby Claus Sluter, który wykonał np. rzeźbę Małgorzaty Flandryjskiej ze św. Katarzyną¹³. Do przedstawicieli malarstwa miniaturowego XV w. należeli bracia: Jan, Herman i Pol Limbougr, którzy w latach 1415–1416 wykonali miniatury ze scenami z Nowego i Starego Testamentu. Znamienitym dziełem malarstwa niderlandzkiego XV w. był Tryptyk Baranka Mistycznego w katedrze św. Bawona w Gandawie wykonany przez Huberta i Jana van Eycków¹⁴. Uczniem Jana van Eycka był Roger van der Weyden, który malował sceny z życia Marii i Chrystusa, umieszczone w tle z codziennego otoczenia. Jego dzieła to m.in. Matka Boża z dziećmi (ok. 1430), Zwiastowanie (ok. 1434–1435), Zdjęcie z krzyża (ok. 1440), Poliptyk Sąd Ostateczny (ok. 1443–1451)¹⁵. Uczniem Rogera van der Weydena był Hans Memmling, którego dzieło Sąd Ostateczny znajduje się w Gdańsku. Obrazy Hansa Memmlinga były głównie o treści religijnej; znane jego dzieła to m.in.: Relikwiarz św. Urszuli (1489), Pokłon Trzech Króli (1479)¹⁶.

W twórczości literackiej w XIV i XV w. sławiono głównie rycerskie cnoty. W XIV w. Willem von Hildegabach poeta – śpiewak tworzył głównie utwory dydaktyczne, a także drobne formy narracyjne o tematyce politycznej i obyczajowej¹⁷. Także w XIV w. tworzył Dirk Potter, który napisał dzieło *Der minen loep* (*Porządek miłości*, 11 tys. wersów w 4 księgach), w którym przedstawił różne typy miłości (głupia, niedozwolona, dozwolona, czysta). Plebejski nurt tego poety ukazuje dzieło *Przygody Dyla Sowizdrzała* (*Tyl Ulenspegel*), kreujące sprytnego chłopaka flamandzkiego¹⁸.

W XV w. w Niderlandach bogacące się mieszczaństwo dbało o wykształcenie swoich dzieci. Efektem tego był rozwój szkolnictwa. Do znanych szkół należały: szkoła łacińska w Zwolle (rektorem był Jan Cele), szkoły kapitułowe w Brukseli i w Deventre (rozwinęła się pod koniec XV w., gdy rektorem był Aleksander Hegius i liczyła ok. 2 tys. uczniów). Centrum humanizmu stanowiła szkoła opactwa Aduard pod Groningen, gdzie opatem był uczony Henryk van Rees¹⁹.

Ważnym wydarzeniem było założenie uniwersytetu w Lovanium, gdzie głównymi wydziałami była teologia i prawo. Do wybitnych reprezentantów teologii XV w. należeli: Heymeric van de Velde (profesor uniwersytetu w Lovanium), a także Arnoud van Geilhoven z Rotterdamu, Henryk van Garcum oraz kartuz Jacub van Grnitrade. Od XIV w. rozwinął się mistycyzm, którego reprezentantem był Tomasz à Kempis, autor dzieła *Imitatio Christi* (*O naśladowaniu Chrystusa*). Nauki prawne reprezentowali: Filip Wielant, autor traktatu *Praktijke criminale* i Jan Matthijsen, który napisał prawa *Den briel* i okręgu

¹³ A. Dulewicz, *Słownik sztuki francuskiej*, Warszawa 1986, s. 234.

¹⁴ R. Genaille, *Słownik malarstwa holenderskiego i flamandzkiego*, Warszawa 1975, s. 218–221.

¹⁵ Roger van der Weyden, „Wielcy malarze, ich życie i dzieło” 1999, nr 5, s. 6–25.

¹⁶ A. Bochniak, *Historia sztuki nowożytnej*, Warszawa – Kraków 1983, t. 1, s. 176–178.

¹⁷ A. Dąbrówka, *dz. cyt.*, s. 140.

¹⁸ *Tamże*, s. 217.

¹⁹ J. Balicki, M. Bogucka, *dz. cyt.*, s. 67–68.

Voorne. Nauczycielem cesarza Karola V był humanista i profesor uniwersytetu w Lovanium Adriaan Floriszoon. W 1522 r. został wybrany papieżem i przybrał imię papieża Hadriana VI²⁰. W 1500 r. renesans w architekturze uwidocznił się w formach ornamentacji, zwłaszcza w tzw. ornamentcie okuciowym. Zrąb budynku pozostał gotycki. Charakterystyczna była bogata dekoracja szczytu budynku, gdyż ściana szczytowa stanowiła jego fasadę (np. Haarlem rzeźnia – Lieru de Key)²¹. Strome dachy, wykorzystanie cegły, wysokie kominy nadają elewacjom niderlandzkich budowli swoisty charakter²².

Znanym rzeźbiarzem i architektem okresu renesansu w Niderlandach był Cornelis Floris (1514-1575). Jego dziełem był m.in. ratusz w Antwerpii, w którym połączył elementy włoskiego renesansu z flamandzkim gotykiem²³.

W północnych Niderlandach wzniesiono wiele budowli użyteczności publicznej: ratuszy, hal targowych oraz domów cechowych. Budowle sakralne w stylu renesansowym to: kościoły protestanckie w Zuidekerk pod Amsterdamem, Westerkerk i Narderkerk w Amsterdamie (budowniczy Hendrik de Keiser). Niderlandzki renesans wpływami objął kraje nadbałtyckie i Europę Środkową, gdzie przetrwał do poł. XVII w.

Malarzem przełomu XV/XVI w. był Hieronim Bosch (Hieronimus van Aaken). W twórczości Boscha charakterystyczne były obrazy o treści religijnej i moralizatorskiej (np. *Siedem grzechów głównych*)²⁴. W swoich obrazach Hieronim Bosch łączył realizm z fantastyką oraz ze skłonnością do karykatury; (realizm i karykatura – Naigrywanie z Chrystusa, Niesienie Krzyża; realizm – Hołd trzech króli, element fantastyczny – kuszenie św. Antoniego). Do znanych obrazów Hieronima Boscha należy Tryptyk Sąd Ostateczny²⁵. Również w twórczości Quentina Massyła występowały wpływy włoskie (np. Madonna z jagnięciem, Święta Rodzina). Był on także twórcą realistycznych portretów: Erazm z Rotterdamu oraz scen rodzajowych, np. *Bankier z żoną*.

Wpływ na rozwój grafiki europejskiej miał Lucas van Leyden (1494-1533) twórca miedziorytów i drzeworytów²⁶.

W XVI w. nastąpił rozwój malarstwa pejzażowego, kierunek ten rozwinął się w XVII w. w malarstwie flamandzkim i holenderskim. Tematyka ta związana z przyrodą i człowiekiem w różnych sytuacjach życiowych były charakterystyczne dla dzieł Pietra Breughela Starszego, np. *Myśliwi na śniegu*, *Wesele chłopskie*, *Taniec chłopski*²⁷.

²⁰ J. W. Kowalski, *Poczet papieży*, Warszawa 1988, s. 137-138.

²¹ Z. Mączkowski, *dz. cyt.*, s. 277-278.

²² T. Broniewski, *dz. cyt.*, s. 312.

²³ A. Bochniak, *dz. cyt.*, s. 338.

²⁴ W. Basing, *Bosch*, Köln 1987, s. 46-47.54-57.

²⁵ J. Buszyński, A. Osęka, *100 najsłynniejszych obrazów*, Warszawa 1990, s. 54.

²⁶ M. Czeakańska, *dz. cyt.*, s. 16.

²⁷ A. Bochniak, *dz. cyt.*, s. 345.

W tym okresie również następuje rozwój w szkolnictwie, m.in. w Alkmaar, Deventer, Groningen, Hadze, Utrechcie, Zwolle, gdzie uczono teologii, filozofii, historii. Do znanych pedagogów i rektorów pierwszej poł. XVI w. należeli: Grosejwin van Hall, Regnerus Prädinius, Hinne Rode, Lambertus Hortensius i Jan Murnelius, rektor w Hadze Wilhelm Gnophaus (w latach 40. XVI w. pracował na terenie Polski i zasłużył się dla rozwoju szkolnictwa polskiego)²⁸.

W XVI w. na uniwersytecie w Lejdzie, który stał się ważnym ośrodkiem dla protestantów z całej Europy, teologię kalwińską wykładali: Sarawia i Holmannus.

Ważnym dziełem tego okresu był *Zadekuust* napisany przez amsterdamskiego Dircka Coorneta. W dziele tym ukazano praktyczną filozofię opartą na rzeczowym dualizmie natury ludzkiej. Holenderską szkołę filozoficzną zapoczątkował Erazm z Rotterdamu. Był on nie tylko filozofem, ale filologiem i pisarzem. Do rozpraw Erazma należą: *Enchiridion militis christiani* (1502), *Colloquia familiaria* (1518), a przede wszystkim *Economicum moriae*, czyli *Pochwała głupoty* (1509) przetłumaczona na wiele języków. Erazm domagał się radykalnej reformy obyczajów i doktryny Kościoła w duchu ewangelicznym, piętnował ciemnotę, niski stan moralności duchowieństwa²⁹. Wywarł ogromny wpływ na umysłowość epoki, urastając do jej symbolu. Erazm większość życia spędził poza Niderlandami, jednak w twórczości były widoczne wpływy szesnastowiecznego nurtu przemian Niderlandów³⁰.

Odpowiednikiem realistycznego pełnego humoru malarstwa niderlandzkiego były *Dialogi* Erazma z Rotterdamu. W dziele tym zawarł: protest przeciw supremacji religii, drwiny z występków kleru, racjonalizm wrogi scholastyce i dogmatyzmowi, wyrozumiałość tolerancję – to cechy myślenia całych grup ówczesnego mieszczaństwa niderlandzkiego. Erazm, jako reprezentant chrześcijańskiego humanizmu wierzył w historyczną jedność społeczeństw Europy Zachodniej i chciał ją przemienić w jedność duchową. Jego marzeniem była Respublica Christiana – zjednoczenie ludzkości rozumiane jako zapanowanie ładu duchowego i chrześcijańskiego pokoju na podstawie odrodzonego autorytetu kościoła i papieża³¹.

W 1517 r. utworzono w Lovanium *Collegium Trilingue*, do którego należał Erazm³². Instytucja ta zorganizowała naukę trzech języków: łaciny, greki, hebrajskiego. W 1530 r. Jan Syders wydał gramatykę języka łacińskiego i słownik *Silva Vocabulorum* (1563).

Nastąpił także rozwój nauk przyrodniczych, m.in. medycyny, w której przodowali lekarze: Agrippa von Nettesheim, Piotr Forestus, Hadrian Lunius. Twórcą anatomii był profesor uniwersytetu w Lovanium Andrzej Vesalius, zwolennik metody eksperymentalnej – przeprowadzał sekcje. Autor dzieła *O strukturze*

²⁸ J. Barlicki, M. Bogucka, *dz. cyt.*, s. 103.

²⁹ J. Huizinga, *Erazm*, Warszawa 1964, s. 158-162.

³⁰ *Tamże*, s. 162.

³¹ J. i A. Romein, *Twórcy kultury holenderskiej*, Warszawa 1973, s. 26-28.

³² A. Dąbrówka, *dz. cyt.*, s. 318-320.

ciała ludzkiego, w którym przedstawił obraz organów wewnętrznych i systemu żylnego człowieka³³.

W XVI w. nastąpił również rozwój prawa, a prawnicy Viglius, Carondolet, Happerus, Wielandt, wnieśli znaczący wpływ na rozwój teorii państwa i prawa. Reformacja i spory wyznaniowe dały asumpt do rozwoju literatury o treści religijnej. Do zbiorów pieśni należało: *Souterkiedekens* autorstwa Wilhelm van Zuylena (1539); przekłady psalmów Jana Utenhove i Piotra Dathenusa, tłumaczeń Biblii i pism Lutra oraz innych reformatorów do oryginalnych traktatów rozpraw teologicznych m.in. Davida Jorisa. Polemiki religijne bliskie były poetce Anne Bijns (nauczycielce z Antwerpii) autorce słynnych *Refreinen* i przeciwniczce Lutra³⁴.

Dzięki rozwojowi druku nastąpiło rozpowszechnienie dzieł humanistów. Laurent de Coster wynalazł ruchome czcionki. Do znanych drukarzy należeli: Thierr Martens i Michel Hilenius. W Antwerpii istniała światowej sławy oficyna drukarska Krzysztofa Plantina. Na północy ważnymi ośrodkami drukarstwa były miasta: Gouda, Delft, Haarlem, Utrecht, Deventer.

Pod koniec XVI w. znany był ogród botaniczny w Lejdzie, w którym botanikami byli: Dodonaeus z Malieni i Clusius z Lejdy.

Rozszerzenie handlu wpłynęło na rozwój geografii i kartografii. Do znanych niderlandzkich geografów należał: Gerhard Mercator z Rupelmonde, autor *Atlasu świata*, a do kartografów: Abraham Ortelius i Vivient z Hainaut, którzy wydali wspólnie dzieło – *Itinerarium*³⁵.

XVI w. w Niderlandach charakteryzował się surową etyką i moralnością, która wyrażała się kultem pracy. W 1587 r. opublikowano traktat *Boeventucht* (*Wychowanie przez dyscyplinę*), w którym stwierdzono, że człowiek leniwy musi zostać zredukowany za pomocą pracy przymusowej i wychowany na pożytecznego członka społeczeństwa³⁶.

Od XVI w. można stwierdzić, iż w kulturze Niderlandów dokonał się swoisty podział między północą (protestancką) a południem (katolickim), który funkcjonował w późniejszych stuleciach.

W latach 30. XVII w. (zwanym złotym), rozwinęły się tendencje klasyczne baroku. W tym okresie powstawały domy patrycjuszowskie i budowle komunalne, np. ratusze, domy wag, itp. Do najwybitniejszych architektów tej epoki należy zaliczyć Jakuba van Campen, twórcę amsterdamskiego ratusza przekształconego w pałac królewski. Najważniejszym ośrodkami miejskimi w XVII w. były miasta Haarlem, Amsterdam, Lejda, Delft i Utrecht. Malarzami złotego wieku byli: Pieter Paulus Rubens (1577-1640), Rembrandt (Hanmerszoon van Rijn 1606-1669). Pieter Paulus Rubens wykonał ponad 2 tys. dzieł – obrazów, kartonów do tkanin, szkiców i rysunków. Pierwszymi

³³ J. Balicki, M. Bogucka, *dz. cyt.*, s. 105-106.

³⁴ A. Dąbrówka, *dz. cyt.*, s. 48.

³⁵ J. Balicki, M. Bogucka, *dz. cyt.*, s. 151.

³⁶ A. Dąbrówka, *dz. cyt.*, s. 80.

obrazami Rubensa były: *Uczta w domu Szymona* oraz portrety, np. *Młody malarz*. W okresie pobytu we Włoszech powstały dzieła m.in.: *Cierniem koronowanie*, *Obrzezanie*. W XVII w. utworzono uniwersytety w Groningen (1614), Amsterdamie (1632), Utrechcie (1636) i Harderwijk (1646). Językiem wykładowym była łacina, a uniwersytety dzieliły się na 4 wydziały: teologii, filozofii, prawa i medycyny. W Lejdzie utworzono Szkołę Inżynierską, obserwatorium astronomiczne, ogród botaniczny i drukarnię uniwersytecką. Utworzono szkoły wiejskie, który funkcjonowały przy kościołach kalwińskich, natomiast w miastach szkoły prywatne. Średni szczebel nauki stanowiły tzw. szkoły łacińskie, które istniały niemal we wszystkich miastach, w których uczono łaciny i kultury klasycznej.

Twórca obserwatorium astronomicznego w Lejdzie Wilebrandt Snellius był odkrywcą komety i pierwszym holenderskim geometą, stosującym metody naukowe. W XVII w. działali słynni geografowie holenderscy Jan van Linschoten i Paulus Plancjus (zwany ojcem geografii indonezyjskiej). Opisu Syberii dokonał Mikołaj Witsen, który stworzył dzieło *Północna i wschodnia Tartaria*.

W XVII w. wpływ na rozwój myśli intelektualnej wywarli dwaj Holendrzy: Boruch Spinoza w dziedzinie filozofii i Hugo de Grot w zakresie prawa międzynarodowego. Boruch Spinoza poglądy filozoficzne wyłożył m.in. w dziełach: *Tractatus theologico-politicus*, *Etica ordine geometrio demonstrata* i *De intellectus enendatione*. W swoich dziełach ogłosił racjonalistyczną doktrynę moralności zgodnie z którą świat jest neutralny wobec dobra i zła. Hugo de Grot był autorem 90 prac z zakresu prawa, teologii, filozofii, historii, polityki. Zagadnienia prawa międzynarodowego ukazywał m.in. w dziełach: *O prawie wojny i pokoju*; *Komentarzu o prawie łupu*; *Wolnym morzu*. Propagował on koncepcję prawa natury, uwalniając je od koncepcji teologicznych. Do zasad prawa natury zaliczał obowiązek dotrzymania umów, uznawania karalności pewnych czynów, obowiązek naprawiania zawinionej szkody. Dostrzegał różnicę między prawem natury a prawem narodów. Prawo narodów ukształtowano przez umowy między narodami, bądź w drodze zwyczaju i praktyk wspólnych wielu narodom. Hugo de Grot dopuszczał wojny mające na celu obronę lub urzeczywistnienie prawa – wojny sprawiedliwe³⁷.

W XVIII w. w architekturze Holandia przejęła francuskie formy stylowe. W I poł. XVIII wieku malarstwo holenderskie kontynuowało tradycje złotego wieku. Do znanych malarzy należeli: Cornelis Troost – sceny rodzajowe i portrety (np. *Przyjaciele Biberiusa*; *Wesele Clorisa*), Jan Maurits Quinkhard – portrecista (np. *Gildia chirurgów*), malarze kwiatów – Jan van Huysum i Jan van Os. W II poł. XVIII wieku malarstwo i literatura holenderska uległa wpływom angielskim. Do znanych twórców literatury należeli: komediopisarz Pieter Langedijk, liryk Hubert Corneliszoom Poot, prozaik, moralista i krytyk literacki Iustus van Effen (również wydawca periodyków literackich w latach 1731-1735

³⁷ A. Sylwestrzak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Gdańsk, s. 190-192.

Holandsche Spectator). Pod koniec XVIII w. powstały powieści mieszczańskie, które do literatury holenderskiej wprowadziły Betie Wolff-Bekker (np. *Historia pana Wilhelma L.*) i Agatka Dekken (np. *Pieśni dla stanu wieśniaczego*). Przedstawicielem literatury sentymentalnej był Rhijnuis Feith (*Julia; Grób*)³⁸.

Do znanych osobistości z dziedziny nauki należał popularyzator teorii Newtona profesor uniwersytetu w Lejdzie (fizyk, matematyk i filozof) Wilhelm Jakub van Gravesande, a także Pieter van Musschenbroek (znany chemik, fizyk) badacz zjawisk magnetycznych i meteorologicznych. Holandia w XVIII w. była jednym z państw w Europie, gdzie prowadzono obserwacje mikroskopowe, którymi zajmował się profesor medycyny uniwersytetu w Lejdzie Herman Boerhave, autor dzieła *Księga natury*, w którym zawarto informacje dotyczące funkcjonowania komórek ludzkich i owadzi. Tradycję Hugo de Grota starali się kontynuować prawnicy holenderscy, m.in. Cornelis van Bynkershoek, przedstawiciel pozytywistycznego kierunku w nauce prawa narodów, autor dzieł: *De foro legatorum; De dominio maris; Questiones iuris publici*.

W XVIII w. rozwinęły się studia lingwistyczne. Albert Schultens, jako pierwszy spostrzegł pokrewieństwo języków semickich, interpretował biblię na podstawie komparatystycznych studiów lingwistycznych.

Dzieła dziewiętnastowiecznej architektury holenderskiej kojarzono z twórcami: Hubertem Cuypersem (budynek muzeum narodowego w Amsterdamie) i Hendrikiem Berlage (budynek giełdy w Amsterdamie i muzeum w Hadze). Berlage był prekursorem nowoczesnej architektury, która spełniała głównie funkcje użytkowe. W XIX w. prekursorem ekspresjonizmu holenderskiego był Vincent van Gogh (1853–1890), siła jego sztuki polegała na wspaniałej wizji artystycznej. Szukał ubogich jako modeli do obrazów, malował nędzne bytowanie górników, tkaczy, chłopów. Sława Vincenta van Gogha zapomnianego za życia, rozpoczęła się po jego samobójczej śmierci. Jego twórczość oddziaływała na wielu malarzy poza granicami Holandii: Edwarda Muncka, Jamesa Abbota czy Ferdynanda Holdera.

W XX w. architekt Pieter Oud stworzył wizję urbanistyczną miasta-blokowiska (osiedla mieszkalnego dla robotników). Podobne osiedla powstały w wielu krajach Europy, m.in. w Polsce, we Francji, w Niemczech, a także poza Europą, np. w USA.

Na idei neoplastycyzmu oparta była działalność artystyczna grupy *De Stijl*, w której skład wchodził malarze, rzeźbiarze i architekci holenderscy. Grupa ta dążyła do utworzenia stylu uniwersalnego, obejmującego sztukę od architektury po muzykę. Nazwa stowarzyszenia wywodziła się od pisma „De Stijl” (Styl). Architekci na czele z Pieterem Oudemem projektowali osiedla mieszkaniowe, złożone z zespołów wielorodzinnych, bloków przeznaczonych głównie dla robotników. W latach 1918–1921 wzniesiono w oparciu o projekty P. Oudema bloki osiedla Tussendijken w Rotterdamie. W 1924 r. zaprojektował on osiedle w Hoec van Holland, a rok później osiedla Kievhoec w Rotterdamie.

³⁸ A. Dąbrówka, *dz. cyt.*, s. 88.108.302.

Osiedla te wyrażały nową treść społeczną, jak też były wyrazem nowych form architektonicznych, które były racjonalne i praktyczne o prostych, oszczędnych, powtarzających się formach³⁹. Obok P. Oudema tworzyli Gerrit Thomas Rietveld (willa Schrödera w Utrechcie), Willem Marinus Dudok (ratusz, łaźnia i szkoła w Hilversum), Dirch Roosenburg (fabryka wyrobów tytoniowych w Van Nelle), Lenndert Cornelis van der Vlugt (w 1922 r. twórca pierwszego gmachu szkoły zbudowanego z żelbetonu i szkła w kształcie piramidy), Johannes Brinkmann (twórca pierwszego w Europie wieżowca zbudowanego na słupach), Johannes Duker (budowniczy sanatorium *Zonnenstraat*). W 1948 r. powstała słynna na świecie spółka architektoniczna Johannes van der Broeka i Jakoba Bohemy. Dziełem ich było centrum handlowo-komunikacyjne *Lijnbaan* w kształcie litery „l”, składało się z 65 dwukondygnacyjnych sklepów, domów towarowych Termuelen (1948-1951) i *Galeriestmodernes* w Rotterdamie (1954-1957) oraz biurowiec firmy van Houtena w Rotterdamie. Architekturę w XX w. w Holandii nazywano racjonalną, gdyż cechowała ją dyskretna forma i unikanie eksperymentowania, tradycjonalizm konstrukcji⁴⁰.

Do malarzy funkcjonujących w ramach grupy *De Stijl* należał twórca neoplastycyzmu Piet Mondrian. Głównym środkiem wyrazu plastycznego był układ przecinających się pod kątem prostym linii poziomych i pionowych; kolor ograniczony do trzech podstawowych barw: żółtego, który był odpowiednikiem pionu, niebieski – linii poziomej, czerwony równoważył wartości tamtych obu. Czynnikiem równoważącymi były barwy neutralne: biel, szarość i czern. Jego słynne dzieła to m.in.: *Kompozycja Ti-*; *Kompozycja I*; *Obraz z I, II, III*; *Kompozycja oparta na liniach żółtych*⁴¹.

System szkolnictwa w XX w. uległ zmianom w związku z tzw. filaryzacją życia społecznego. Do znanych naukowców XX w. należeli m.in. Herman Jordan (badania nad psychologią zwierząt), J. F. Bemmelen (badania nad dziedzicznością u ludzi i zwierząt), Willem de Sitter (badacz księżyców Jowisza), A. van Maanen (odkrył tzw. białe karły)⁴².

Holandia jest krajem rozwiniętego szkolnictwa, nauki, sportu i rekreacji. Ponad 16% ludności Holandii należy do różnego rodzaju klubów sportowych; specjalnością sportową Holendrów było i jest łyżwiarstwo uprawiane zimą na zamrożonych kanałach, a także jazda na rowerze⁴³.

Kultura Niderlandów wywarła znaczący wpływ na rozwój kultury europejskiej, czego przykładem jest przejmowanie stylów architektonicznych pochodzących z Niderlandów, np. budownictwo renesansowe Wrocławia i Gdańska. Idee grupy *De Stijl* przyjęły się nie tylko w Europie, ale także poza jej granicami, np. w USA. W Polsce tłumaczenia literatury niderlandzkiej pojawiły się

³⁹ P. Trzeciak, *Przygody architektury XX wieku*, Łódź 1976, s. 104.

⁴⁰ *Tamże*, s. 331.

⁴¹ R. Genaile, *dz. cyt.*, s. 136-138.

⁴² J. Balicki, M. Bogucka, *dz. cyt.*, s. 280.

⁴³ M. Danford, J. Holland, P. Lee, *Holandia*, Bielsko-Biała 1992, s. 63.

dopiero w XX w., co odpowiada recepcji literatury polskiej na język niderlandzki, ze względu na barierę językową. W Holandii funkcjonuje ponad 500 muzeów, w których znajdują się dzieła znakomitych twórców kultury niderlandzkiej, należą do nich m.in. Rijksmuseum, Stedelmuseum, galerie sztuki, dom Rembrandta, muzeum Vincenta van Gogha, Mauritshouse w Hadze, Galeria Beymouse van Beuningen w Rotterdamie, Praus Hals Museum w Haarlemie, zbiory etnograficzne znajdują się w muzeum w Lejdzie.

Literatura

- Balicki J., Bogucka M., *Historia Holandii*, Warszawa 1989.
- Basing W., *Bosch*, Köln 1987.
- Bochniak A., *Historia sztuki nowożytnej*, Warszawa – Kraków 1983, t. 1.
- Broniewski T., *Historia architektura dla wszystkich*, Wrocław 1990.
- Buszyński J., A. Osęka, *100 najsłynniejszych obrazów*, Warszawa 1990.
- Danford M., Holland J., Lee P., *Holandia*, Bielsko-Biała 1992.
- Dąbrówka A., *Słownik Pisarzy niderlandzkiego obszaru kulturowego*, Warszawa 1999.
- Dulewicz A., *Słownik sztuki francuskiej*, Warszawa 1986.
- Estreicher K., *Historia sztuki w zarysie*, Warszawa – Kraków 1986.
- Genaille R., *Słownik malarstwa holenderskiego i flamandzkiego*, Warszawa 1975.
- Huizinga J., *Erazm*, Warszawa 1964.
- Kowalski J. W., *Poczet papieży*, Warszawa 1988.
- Logika dla prawników*, red. A. Malinowski, Warszawa 2010.
- Mączkowski Z., *Elementy i detale architektoniczne w rozwoju historycznym*, Warszawa 1956.
- Polak E., Leska-Ślęzak J., *Przemiany cywilizacji współczesnej w sferze kultury duchowej*, Gdańsk 1999.
- Roger van der Weyden, „Wielcy malarze, ich życie i dzieło” 1999, nr 5.
- Romein J. i A., *Twórcy kultury holenderskiej*, Warszawa 1973.
- Sylwestrzak A., *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Gdańsk.
- Śmiechowski Z., *Sztuka romańska*, Poznań 1950.
- Tatarkiewicz W., *Dzieje sześciu pojęć. Sztuka, piękno, forma, twórczość, odtwórczość, przeżycia estetyczne*, Warszawa 1988.
- Trzeciak P., *Przygody architektury XX wieku*, Łódź 1976.

The Hallmarks of the Dutch Culture

Summary

Culture is a formative factor of all human civilizational changes. According to W. Tatarkiewicz, J. Szczepański, A. L. Kroeber culture is perceived as inner experiences of every man: his intellectual, religious and aesthetic experiences, which are reflected

in human activity. The element of spiritual culture is a kind of art which is a vague phenomenon, very difficult to define. Dutch artists considerably influenced the development of the European culture. Three characteristic periods of special importance are known in the history of development and art of the Netherlands: 1. The Roman period this was developed along with reinforcement of Christianity in this area; 2. The Flemish-Brabantish Gothic period which was typical during the economic development of the country at the end of the Middle Ages and at the beginning of the Modern Times; 3. The 17th Century, which was called The Golden Age, developed by Bourgeois Culture. Dutch Culture influenced the development of European Culture among others through architecture, painting and sculpture and also contributed to the development of science thanks to the works of such well-known people as Erasmus of Rotterdam, Hugo Grotius, Baruch Spinoza, Wilhelm and Jacob van Granesande, Pieter van Musseheubroek, Herman Boerhave, and Albert Schultens. Dutch cultural influence is also evident in the construction industry in Poland, especially in Wroclaw and Gdansk Renaissance buildings.

Keywords: architecture, art, culture, Golden Age, the Netherlands, painting, philosophy, science.